

Nyelveföldrajzi térképek és tanulságaik a Szilágyságból

Szilágyság 'a Réz- és a Meszes-hegység, a Szamos, valamint az Érmellék által közrezárt vidék' (JUHÁSZ 1988: 101). A tájegység nyelvjárási szempontból három nagy nyelvjárási régió (az északkeleti, a tiszai és a mezőségi) között, az északkeleti és a tiszai erővonalainak találkozásában található. Az ilyen határterületeken érdemes igazán nyelvatlaszt készíteni, hogy a nagyatlasz által vázlatosan jelzett izoglosszákat pontosan meghúzhassuk (KIRÁLY 1982: 204). Ez a terület az ott élők tudatában nem mint nyelvjárási egység, hanem mint történelmi, földrajzi kategória él („...mindig figyelembe vettem a lakosság tájismeretét is, s csak azokat a helységeket vettem föl az atlasz ponthálózatába, amelyeknek lakói szilágyságiaknak tartják magukat” — MÁRTON 1976: 4). Létezik tehát a „szilágysági tudat” (vö. VÉGH 1959: 40: „örségi tudat”), s ebben az értelemben lehet beszélni szilágysági nyelvjárásról, még akkor is, ha ez a nyelvjárás belsőleg korántsem egységes. Ha viszont ez az utóbbi állítás igaz, fontos feladat lehet a „tájszólás belső tagolódásának megállapítása” (MÁRTON 1976: 5). E belső tagolódás leírására leginkább alkalmas a nyelveföldrajzi módszer: a térképre vetített nyelvjárási adatok segítenek a jelenséghatárok meghúzásában.

MÁRTON GYULA két tanulmányban (1975: 16; 1976) és egy vele készült interjúban (BEKE 1996) utal arra, hogy a szerinte 67 kutatópontra kiterjedő nyelvjárási egység két, tájszólásában jellemzően elkülönülő területre osztható, melyek között a választóvonalat a Zilah-patak képviseli. MÁRTON e megállapítását elsősorban az *é ~ í* hangok előfordulásának különbségeire alapozza (MÁRTON 1975: 16), de 1976-os tanulmányában az *e ~ ë* hangok megoszlásáról is szól. A Tövishát 'Szilágycseh és Zilah közötti vidék a Szilágyságban' (JUHÁSZ 1988: 104) és közvetlen környéke *é-ző*, s ezért a tőle északra levő szamosháti nyelvjáráshoz kapcsolható. Ezzel szemben a Zilah-pataktól nyugatra eső rész, továbbá a Szilágyság északkeleti része *í-ző*, s inkább a bihari tájszólással mutat rokonságot. MÁRTON GYULA remélte, hogy ez a vázlatos kép az általa 1971 és 1975 között gyűjtött Szilágysági nyelvatlasz teljes anyagának „feldolgozása után pontosabbá, árnyaltabbá válik” (MÁRTON 1976: 9).

MÁRTON GYULÁT halála megakadályozta, hogy elkészítesse szülőföldje, a Szilágyság nyelvjárási atlaszát. A gyűjtés kéziratosa a Magyar Nyelvtudományi Társasághoz került, s ennek elnöke BENKŐ LORÁND rám bízta a nyelv-

atlasz kiadásával összefüggő munkát. Az anyag közzétételére az OTKA nyújtott segítséget, de a két évre (1998–99) megítélt összeg csak a szerkesztéssel összefüggő munkálatokra, a térképek elkészítésére és az adatrögzítésre futotta. Így 1999 végére a nyelvátlasz (mintegy 900 térképlap) CD-n és egy példányban nyomtatva hozzáférhetővé válik a Nyelvtudományi Társaságban. Reményem szerint 2000-ben könyv alakban is sikerül megjelentetni.

Jelen rövid írásban csupán a kiadással összefüggő munkálat során megfigyelt, a nyelvjárás leginkább szembetűnő, legjellemzőbb jegyeivel foglalkozom, fenntartva a nem teljeskörű vizsgálatból és a részletmegfigyelésekből származó tévedés jogát is. A munkálatok közepette megtehető részleges megfigyelések alátámasztani látszanak MÁRTON GYULA megállapításait. Vannak tehát olyan vonások, amelyek e nyelvjárási régió egysége mellett tanúskodnak: ilyenek például az *r* nyújtó hatása (vö. a *csokor*, a *csupor* vagy a *varjú* térképlapját), az *ó*, *ő* hangok általános záródó kettőshangzós realizációja (vö. *csóka*, *gólya* stb.), elhatárolja a mezőségitől az *a*-zás hiánya (MÁRTON 1976: 9), jellemzi a köznyelvhez való erős közelállása (BEKE 1996: 82).

Az 1. számú térkép általában igazolja MÁRTON GYULA kijelentését: az ékszerűen benyúló tövisháti területet az *í* : *é* eltérése elkülöníti a nyelvjárás többi területétől, az egyes szavak e jelenségre utaló izoglosszái párhuzamosan futnak. Ez az elkülönülés mind hangsúlyos helyzetben (*néz*, *méh*, *méz*, *széna*, *négy* stb.) mind hangsúlytalanban (*moslék*, *kolompér*, *szomszéd*, *szegény*, *házért* stb.) megfigyelhető. Az is látható azonban, hogy az *é*-zés határa dél felé túlnyúlik a Zilah-patakon és kelet felé sem a Szilágy-patak a határ, hanem attól keletebbre húzódik. A Szilágyság többi része valóban *í*-ző, de e jelenség kivételével inkább az eltérések jellemzik ezt a nagyobb területet. Így a zárt *ë* megjelenése csak a nyelvjárás délnyugati területén (*petrezsejem*, *kendermagos*, *ember*, *szemem* stb.) karakterisztikus, máshol ez a hang nem található meg. E területen azonban megvan hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt, a fonémakészlet itt tehát gazdagabb, mint a nyelvjárás többi részén. A nyelvjárás északnyugati és északkeleti csücskét valóban összekapcsolja az *í*-zés, de számos lexikai elem izoglosszája elkülöníti az északnyugati területet a többitől: a *kíviül* : *küliül*, a *szukakutya* : *kocakutya*, a *kisliba* : *pipe*, a *szundikál* : *gyökönt*, a *nászasszony* : *sógorasszony* jelenséghatárai szinte teljesen párhuzamosan futva határolják el e részterületet (az oppozíciókban elsőként az északnyugati változatot szerepeltetem). Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvjárás tagoltabb, mint eddig hittük, a legységként kell számolnunk az északnyugati, az északkeleti, a délnyugati és a tövisháti részekkel.

Természetesen a legtöbb jelenség izoglosszája a Szilágyságban is átmeneti sávokkal jellemezhető (pl. *kíviül* : *küliül*, *bivaj* : *bihal*, *falevél* : *lapu*, *kolompér* — itt a *krumpli* legalább mellékváltozatként szinte minden kutatóponton jelen van), de az átmenetiséget majd egy részletes, az azonos típusú jelenségeket sorozá-

tokban egymás mellé állító vizsgálat végezheti el (a mintára vö. KIRÁLY 1990: 87). A tömeges egybeesések erővonalain túl találkozhatunk olyan szavakkal is, amelyeknél — amint ez a *csalán* esetében is látható (2. térkép) —, az egyes változattípusok sajátosan, a nagy többségtől eltérően szabdalják fel a nyelvjárás területét, vagy — amint a 3. térkép megoszlása mutatja — különleges görbét adnak a jelenséghatárok.

HEGEDŰS ATTILA

Felhasznált irodalom

- BEKE GYÖRGY (1996): *Szigetlakók*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988): *A magyar tájnévadás*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- KIRÁLY LAJOS (1982): A tájszótérképek szerepe a regionális atlaszokban. In: *Dialektológiai szimpozion*. Szerk. SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN. Veszprém, MTA VEAB. 203–8.
- KIRÁLY LAJOS (1990): *Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon*. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- MÁRTON GYULA (1975): A regionális atlaszok szerepe a nyelvjárás rendszerek megismerésében. *Magyar Nyelvjárások*, 21: 3–32.
- MÁRTON GYULA (1976): Mutatvány a „Szilágysági tájnyelvi atlasz”-ból. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 20: 3–20.
- VÉGH JÓZSEF (1959): *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Bp., Akadémiai Kiadó.

Útmutató a térképekhez

1. térkép

- : szukakutya : kocakutya
- : nászasszony : sógorasszony
- : kisliba : pipe
- : szundikál : gyökönt
- : mí : mé, míz : méz, idestestvérek : édestestvérek,
sötítedik : sötétedik, házír : házé(r)
- _____ : pëtrëzsejëm : petrezsejem, szëmëm : szemem,
kendërmagos : kendermagos, embër : ember
- : mënyecske : menyecske
- : ëhomra : égyomorra

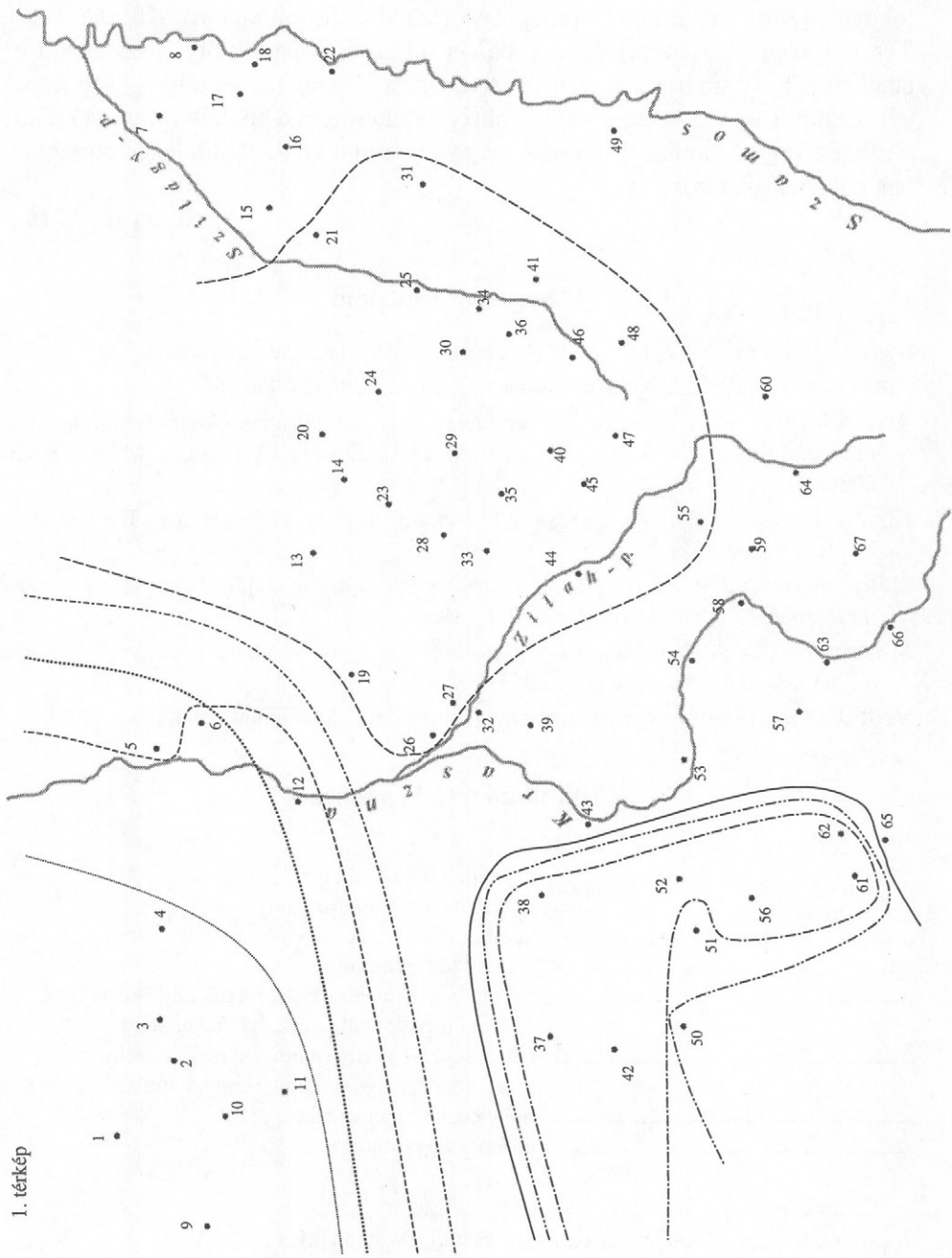
2. térkép

I. csilánt, II. csalánt (csalán, csaján), III. csanáj, IV. csohány

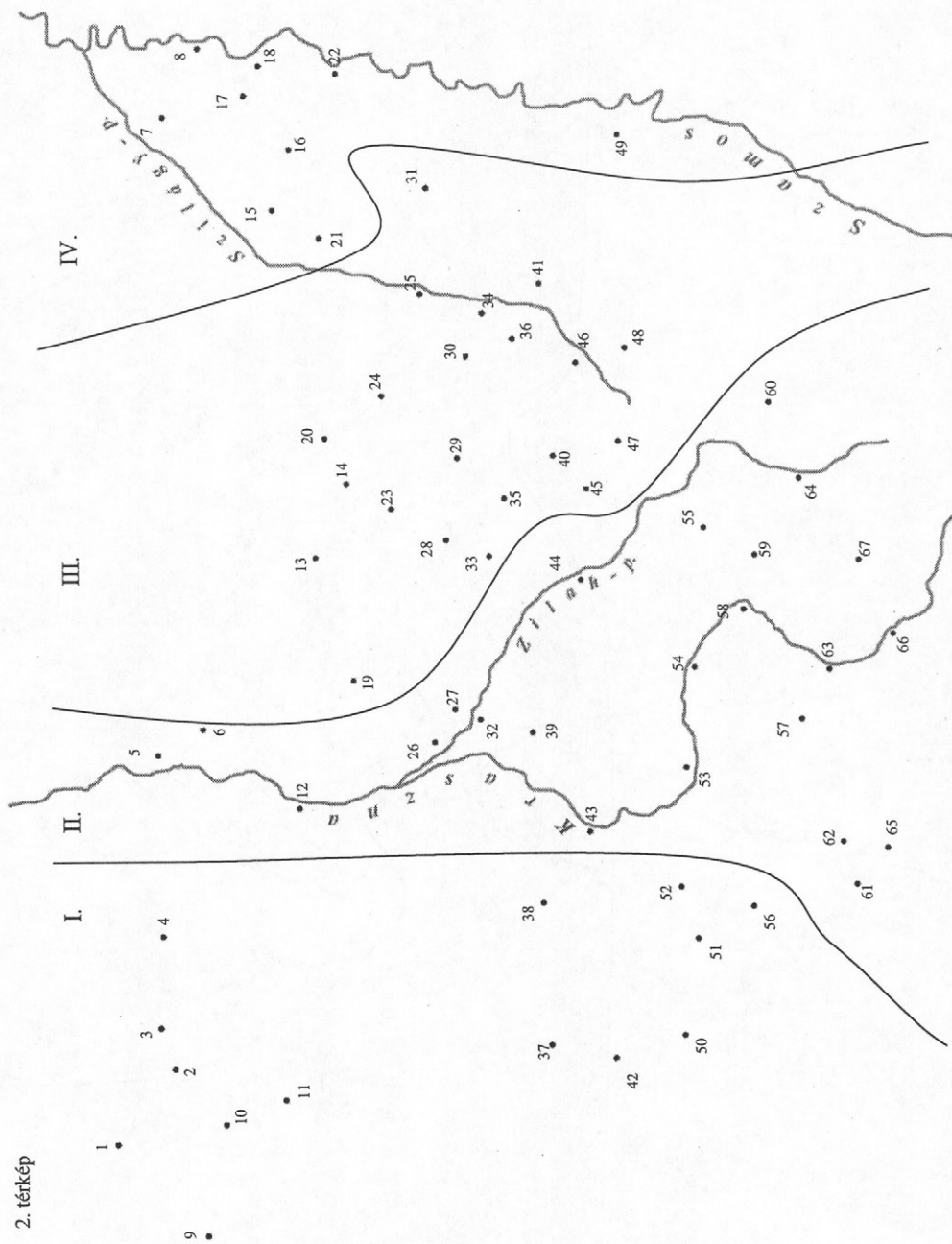
3. térkép

I. homok, II. porond
A. bivaj, B. bihaj

I. térkép

2. térkép

3. térkép

